

ТРИБУНА ДОКТОРАНТА, АСПІРАНТА І ЗДОБУВАЧА

УДК 343.36

DOI: 10.31359/2079-6242-2018-35-1-146

ЮРИДИКО-ПСИХОЛОГІЧНІ ПЕРЕДУМОВИ ФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ ПРОТИДІЇ ЗЛОЧИНАМ ПРОТИ ПРАВОСУДДЯ, ЩО ВЧИНЯЮТЬСЯ СЛІДЧИМ АБО ПРОКУРОРОМ

М. В. Шепітько, кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник, докторант Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України

Постановка проблеми. Процесуальний статус слідчого та прокурора відносить їх змагальним процесом до сторони обвинувачення. Певним чином статус слідчого та прокурора схожий на статус судді, оскільки вони також мають повноваження оцінки та перевірки доказової інформації в конкретній справі. Відмінність їх статусу полягає в тому, що насамперед слідчий, а вже потім і прокурор здійснюють пошук та збирання доказів у справі, а також за процесуальним статусом обвинувачів протидіють стороні захисту (статті 36, 40 КПК України). Прокурор на стадії досудового слідства при цьому за чинним законодавством здебільшого спрямований на процесуальне керівництво (ч. 2 ст. 36 КПК України), хоча певні слідчі дії він може здійснити й сам (п. 4 ч. 2 ст. 36 КПК України). М. М. Гродзинський звертав увагу, що подія злочину та участь обвинуваченого в його вчиненні є тими фактами, питання про які повинні бути кожен раз вирішені судом, іншими словами, є основними шуканими фактами, що підлягають доказуванню в справі; у свою чергу, факти, що свідчать про наявність або відсутність фактів першого роду, є фактами доказовими, слугують доказами в кримінальному процесі [1, с. 3].

Аналіз наукових публікацій. До дослідження проблем протидії злочинам проти правосуддя зверталися фахівці з кримінального права та суміжних наук: М. І. Бажанов, С. О. Книженко, С. С. Мірошніченко, В. І. Тютюгін та ін. Проблеми юридико-психологічних проблем характеристики поведінки слідчого та прокурора досліджували: В. Л. Васильєв, В. Г. Гончаренко, В. О. Коновалова, С. К. Пітерцев, О. Р. Ратинов та О. О. Степанов, В. Ю. Шепітько. Разом із цим відсутні спеціальні дослідження юридико-психологічних передумов формування системи протидії злочинам проти правосуддя.

Метою статті є дослідження юридико-психологічних передумов формування системи протидії злочинам проти правосуддя, що вчиняються слідчим або прокурором.

Виклад основного матеріалу. Змагальні засади досудового розслідування та змагальний судовий процес спрямовані на отримання доказів, їх перевірку та оцінку з метою постановлення рішення у справі. Слідчими діями, у результаті яких отримуються докази, за чинним КПК України є: допит, пред'явлення для впізнання, обшук, огляд, слідчий експеримент, освідування особи, залучення експерта (глава 20 КПК України). Новелою КПК України також стала можливість проведення негласних слідчих дій (глава 21 КПК України). Під час судового розгляду також можуть проводитися допит, пред'явлення для впізнання, дослідження речових доказів, документів, звуко- та відеозаписів, а також огляд на місці (§ 3 глави 28 КПК України).

У судовому ж процесі функція прокурора значно відрізняється і може розглядатися у зв'язці з функцією адвоката в контексті протиборства сторін захисту та обвинувачення (ст. 22, пп. 15, 20 ч. 2 ст. 36, ст. 45 КПК України). Слід зазначити, що і на стадії досудового слідства законодавець певним чином надав можливості для такої легальної протидії стороні обвинувачення, хоча тут їх протидія не оцінюється судом.

Поведінка слідчого визначається його процесуальним статусом, передбаченим КПК України, як сторони обвинувачення¹. Хоча слід-

¹ Цей підхід законодавця є досить сумнівним через те, що слідчий хоч і обмежено, але є «судею факту», оскільки, оцінюючи поведінку підсудного, потерпілого, інших учасників провадження, він може дійти висновків, що призведуть до обвинувачення або відмови від такого обвинувачення через відсутність події або складу злочину. Це може здійснити слідчий ще до судового розгляду.

чий має досить широке коло повноважень (ч. 2 ст. 40 КПК України), він суттєво обмежений на теперешній час функцією прокурора з процесуального керівництва (ч. 2 ст. 36 КПК України) та функцією слідчого судді з судового контролю (статті 3, 247 КПК України). Фактична обмеженість та взаємний контроль цих учасників на стадії досудового розслідування зробило їх діяльність взаємозалежною та процесуально обмеженою таким чином, що посягання на правосуддя, вчинене одним із цих суб'єктів, потребує перевірки щодо наявності можливої їх умисної спільної діяльності. Таке ускладнене процесуальне законодавство, з одного боку, дає можливість зменшити ризики одноособового зловживання у формі притягнення завідомо невинного до кримінальної відповідальності (ст. 372 КК України), примушування давати показання (ст. 373 КК України) або фальсифікації доказів.

З другого боку, такий процесуальний статус слідчого підштовхує його до витрати більшого часу на здійснення розслідування кожної кримінальної справи.

За вдалим висловом О. Р. Ратинова, успіх слідчого досягається в результаті планомірного цілеспрямованого сприйняття у формі спостереження, що включає в себе активну роботу усіх органів чуття. Саме тому, за думкою О. Р. Ратинова, важливою психологічною передумовою плідного спостереження є гострота органів чуття слідчого [2, с. 153].

За даними заступника начальника Департаменту забезпечення діяльності голови Національної поліції України М. Цуцкірідзе, навантаження сягало 500 кримінальних проваджень на одного слідчого в київських відділеннях поліції у 2017 р. [3]. На нашу думку, таке навантаження на одного слідчого пов'язане зі зміненням статусу слідчого та появою прокурора – процесуального керівника та слідчого судді. Саме це спонукає слідчого до загальної бездіяльності – непритягнення до відповідальності винних осіб, так і невинних осіб, відсутності активної позиції у здійсненні доказування.

В ідеальному сенсі необхідно звернутися до проблеми побудови професіограми слідчого. Такий підхід дозволить виявити ті психологічні якості, якими має володіти слідчий. Разом із цим не можна сказати, що наявність цих якостей дозволить виконувати слідчому

його функції ефективно. В. Л. Васильєв називає такі елементи професіограми слідчого: соціальна, реконструктивна, організована, посвідчувальна, комунікативна та пошукова діяльність [4, с. 212]. Розкриваючи особливості поведінки слідчого, В. Л. Васильєв указує, що слідчий повинен вміти організувати свій психічний стан, а хороший слідчий має навички управління своєю вольовою та емоційною сферою та – в рамках закону – допитуваного [4, с. 212]. В. Г. Гончаренко виділяє такі психічні якості, якими має володіти слідчий: розвинуті аналітичні здібності, вміння діяти в умовах дефіциту часу, постійна готовність до протидії, висока організованість, педантизм, ініціативність, стійкість до стресових станів [5, с. 95–100]. На підставі аналізу цих якостей В. Г. Гончаренко дійшов висновку про наявність різних типів слідчих: слідчий-організатор, слідчий-мислитель, слідчий-співбесідник, слідчий-слідопит, слідчий-соціолог [5, с. 100].

З точки зору аналізу психологічних якостей слідчого-злочинця домінування однієї із цих якостей або її/їх відсутність може призвести або до надмірного професіоналізму або легковажності в прийнятті рішень. У результаті цього слідчий може відчувати можливість для зловживання або злочинної бездіяльності.

Поведінка слідчого зумовлюється його процесуальним статусом – необхідністю вести справу, отримання та збирання інформації, оцінки цієї інформації щодо віднесення до справи. Таким чином, сам слідчий повинен застосовувати тактичні прийоми, засоби психологічного впливу на інших учасників кримінального провадження. Так, С. К. Пітерцев та О. О. Степанов виділяють такі методи впливу, як переконання, навіювання, наведення прикладу, викриття. Серед тактичних прийомів у відповідності до ситуації може бути наявною необхідність пред'явлення доказу, бесіди, зняття напруги, використання позитивних якостей допитуваного, попередження неправди, вичікування, допущення легенди й т. ін. [6, с. 43–76]. Таким чином, слідчий повинен мати високий рівень розумових здібностей, щоб орієнтуватися в інформаційному полі, передбачати, яку інформацію може надати йому той чи інший предмет або особа, вміти отримати таку інформацію та правильно оцінити (кваліфікувати).

Поведінка слідчого зумовлюється різними емоціями та почуттями, пов'язаними та непов'язаними з проведенням окремих слідчих дій та з матеріалами справи, що перебудовуються в мотиви поведінки. До таких мотивів може бути віднесена помста підозрюваному через складення обвинувального акта, що відповідає або не відповідає вчиненому, жаль до потерпілого або його близьких родичів, жаль до підозрюваного та його родичів, прояв принциповості або безпринципності через кар'єризм, корисливий мотив та ін. Наявність таких мотивів слідчого при прийнятті рішення може не означати, що слідчий у результаті досягає саме злочинного результату. Однак їх наявність дає підстави для перевірки діяльності такого слідчого та оцінки його дій з огляду на помилковість або умисність. На нашу думку, слідчий має керувати своїми емоціями та почуттями, зберігати нейтральність та об'єктивність під час розслідування злочину. Це дозволить йому оминати ситуації, коли емоції беруть верх, що може призвести до помилок під час такого розслідування або прийняття рішень, які проявлятимуться у формі злочину проти правосуддя.

До найбільш небезпечних дій, які можуть бути здійснені слідчим, необхідно віднести фальсифікацію доказів, про що згадується в ч. 2 ст. 372 КК України при формулюванні обтяжуючої ознаки притягнення завідомо невинуватого до кримінальної відповідальності – штучного створення доказів обвинувачення або іншої фальсифікації. Небезпечність цього злочину виявляється через застосування специфічного способу вчинення злочину – обман, який полягає у перекручуванні відомостей (доказів) у справі. Слід звернути увагу на те, що зворотна дія щодо непритягнення завідомо винуватого до кримінальної відповідальності серед злочинів проти правосуддя не згадується і може оцінюватися з точки зору діяльності службової особи або працівника правоохоронного органу.

Віднесення органів прокуратури та адвокатури Конституцією України (статті 131¹, 131²) до органів правосуддя дає можливість указати на те, що вони в єдності із судом утворюють реальний механізм змагального процесу у сфері правосуддя. Протиборство цих сторін має своїм результатом швидке, повне та неупереджене розслідування і судовий розгляд (ст. 2 КПК України). За позицією

А. Ф. Коні, змагальна основа в процесі висуває як необхідних помічників судді в дослідженні істини – обвинувача та захисника [7, с. 51].

Наявність цих сторін у справі як на стадії досудового слідства, так і судового розгляду, мотивує їх поведінку дещо по-різному. Так, прокурор, який здійснює процесуальне керівництво, знаходиться в статусі «безвідповідального» спостерігача за «потугами» слідчого, надаючи йому вказівки, необхідність здійснення яких ще потрібно довести. Непряма підпорядкованість слідчого та прокурора, відсутність прямого чи опосередкованого впливу призводить до того, що в результаті досягнення цілей та завдань правосуддя часто незацікавлені обидва суб'єкти. При цьому прокурор – це той суб'єкт, який не може володіти слідчим досвідом через відсутність інституту слідчого в прокуратурі за чинним Законом України «Про прокуратуру». На нашу думку, інститут процесуального керівництва з точки зору прояву психологічних якостей прокурора та слідчого має бути вилучений із прокуратури та переформатований, оскільки він скеровує як прокурора – процесуального керівника, так і слідчого до загальної бездіяльності суб'єктів розслідування, а не до досягнення завдань кримінального провадження.

Інша справа, коли ведеться мова про здійснення прокурором функції підтримання публічного обвинувачення в суді. За влучною вказівкою А. Ф. Коні, обов'язком обвинувача є групування та перевірка обставин, що викривають підсудного, і якщо зроблений ним висновок із необхідним та обов'язковим урахуванням усього сказаного на користь обвинуваченого складе в ньому переконання у винуватості останнього, про це треба заявити суду. Зробити це треба у зв'язному та послідовному викладі, зі спокійною гідністю виконаного обов'язку, без пафосу, обурення чи переслідування якоїнебудь іншої цілі, крім правосуддя, що досягається не неодмінною згодою суду з доводами обвинувача, а неодмінним вислуховуванням їх [7, с. 64]. В. Л. Васильєв досить однобоко вказує, що державний обвинувач, поряд із доказами, що підтверджують винуватість підсудного, аналізує його особистість [4, с. 249]. Найвищою психологічною якістю публічного обвинувача (прокурора), на думку В. Г. Гончаренка, є внутрішня готовність і здатність відмовитися від

обинувачення у будь-який момент судового розгляду, як тільки він втратить переконання у справедливості своєї обвинувальної позиції [5, с. 102]. Таким чином, найбільш небезпечним може бути або зловживання цим правом, або його невикористання, що може мати вигляд злочину службової особи або працівника правоохоронного органу, внаслідок виходу за межі своїх повноважень, або одержання неправомірної вигоди. Крім того, викривлена позиція прокурора може призвести до відомих судових помилок.

Висновки. Дослідження юридико-психологічних передумов формування системи протидії злочинам проти правосуддя, що вчиняються слідчим або прокурором, дозволяє вказати на те, що на поведінку останніх впливає їх процесуальний та професійний статус. Повноваження слідчого та прокурора, використання юридичних знань під час кримінального провадження дозволяють їм зловживати своїми правами, досягаючи злочинного результату. Здійснюючи свій злочинний намір, слідчий та прокурор знаходяться під впливом емоцій та почуттів, які можуть трансформуватися у мотиви вчинення злочину: помсту підозрюваному через складення обвинувального акта, який відповідає або не відповідає вчиненому, жаль до потерпілого або до його близьких родичів, жаль до підозрюваного та його родичів, прояв принциповості або безпринципності через кар'єризм, корисливий мотив та ін. Установлення прояву таких мотивів слідчого або прокурора може свідчити про вчинення злочинів проти правосуддя, що буде слугувати здійсненню протидії названим суспільно небезпечним діянням на різних етапах (стадіях) їх здійснення.

Перелік літератури

1. Гродзинский М. М. Улики в советском уголовном процессе. Москва: Юрид. изд-во НКЮ СССР, 1945. 124 с.
2. Рагинов А. Р. Наблюдение и наблюдательность в работе следователя. *Вопросы предупреждения преступности*. Москва, 1966. Вып. 4. С. 153–166.
3. У Нацполіції розповіли про колосальне навантаження на слідчих. РБК-Україна. URL: <https://www.rbc.ua/ukr/news/natpolitsii-rasskazali-kolossalnuyu-nagruzku-1510330158.html>

4. Васильев В. Юридическая психология: учеб. для вузов. 5-е изд. Санкт-Петербург: Питер, 2003. 655 с.
5. Гончаренко В. Г. Лекції з судової психології, читані в Академії адвокатури України. Київ: Академія адвокатури України, 2008. 280 с.
6. Питерцев С. К., Степанов А. А. Тактика допроса на предварительном следствии и в суде. Санкт-Петербург: Питер, 2001. 160 с.
7. Кони А. Ф. Избранные произведения. Москва: Изд-во гос. юрид. лит-ры, 1959. Т. 1. 628 с.

Транслітерація переліку літератури

1. Hrodzynskiy, M. M. (1945) Uliki v sovetskom uholovnom protsesse. Moscow: Yuridicheskoe izdatelstvo NKIu SSSR, 1945 [in Russian].
2. Ratinov A. R. (1966) Nabliudenyie i nabliudatel'nost' v rabote sledovatelya. *Voprosy preduprezhdeniya prestupnosti – Questions of crime prevention*, issue 4, 153–166. [in Russian].
3. U Natspolitsii rozpovily pro kolosalne navantazhennia na slidchychk. *RBK-Ukraina*. URL: <https://www.rbc.ua/ukr/news/natspolitsii-rasskazali-kolossalnuyu-nagruzku-1510330158.html> [in Ukrainian].
4. Vasylev, V. (2003) Yuridicheskaia psikhologhiya: ucheb. dlia vuzov. 5-th ed. Saint-Petersburg: Piter, 2003 [in Russian].
5. Honcharenko, V. H. (2008) Leksii z sudovoi psikhologii, chytani v Akademii advokatury Ukrainy. Kyiv: Akademiia advokatury Ukrainy, 2008 [in Ukrainian].
6. Pitertsev, S. K. (2001) Taktika doprosa na predvaritel'nom sledstvii i v sude. Saint-Petersburg: Piter, 2001 [in Russian].
7. Koni, A. F. (1959) Izbrannyye proizvedeniya. Vol. 1. Moscow: Izd-vo hosudarstvennoi yuridicheskoi literatury, 1959 [in Russian].

Шепітько М. В. Юридико-психологічні передумови формування системи протидії злочинам проти правосуддя, що вчиняються слідчим або прокурором

Стаття присвячена дослідженню юридико-психологічних передумов формування системи протидії злочинам проти правосуддя, що вчиняються слідчим або прокурором.

З цією метою автор досліджує поведінку та психологічні якості слідчого та прокурора, які у своїй діяльності допускають вчинення злочинів проти правосуддя.

Професійний та процесуальний статус слідчого та прокурора, використання ними юридичних знань під час кримінального провадження дозволяють їм зловживати своїми правами, досягаючи злочинного результату. Здійснюючи свій

злочинний намір, слідчий та прокурор знаходяться під впливом емоцій та почуттів, які можуть трансформуватися у мотиви вчинення злочину: помсту підозрюваному через складення обвинувального акта, що відповідає або не відповідає вчиненому, жаль до потерпілого або до його близьких родичів, жаль до підозрюваного та його родичів, прояв принциповості або безпринципності через кар'єризм, корисливий мотив та ін. Установлення прояву таких мотивів слідчого або прокурора може свідчити про вчинення злочинів проти правосуддя, що буде слугувати здійсненню протидії названим суспільно небезпечним діянням на різних етапах (стадіях) їх здійснення.

Ключові слова: злочини проти правосуддя, протидія злочинам проти правосуддя, емоція, емоціональний стан, мотив, мотивація, слідчий, прокурор.

Шепитко М. В. Юридіко-психологічні передумови формування системи протидії злочинам проти правосуддя, совершаемым следователем или прокурором

Статья посвящена исследованию юридико-психологических предпосылок формирования системы противодействия преступлениям против правосудия, совершаемым следователем или прокурором. С этой целью автор пытается исследовать поведение и психологические качества следователя и прокурора, которые в своей деятельности допускают совершение преступлений против правосудия.

Полномочия следователя и прокурора, использование юридических знаний в ходе уголовного производства позволяют им злоупотреблять своими правами, достигая преступного результата. Осуществляя свой преступный умысел, следователь и прокурор находятся под влиянием эмоций и чувств, которые могут трансформироваться в мотивы совершения преступления: месть подозреваемому из-за составления обвинительного акта, который отвечает или не отвечает содеянному, жалость к потерпевшему или его близким родственникам, жалость к подозреваемому и его родственникам, проявление принципиальности или беспринципности вследствие карьеризма, корыстного мотива и др. Выявление таких мотивов следователя или прокурора может свидетельствовать о совершении преступлений против правосудия, что будет служить осуществлению противодействия названным общественно опасным деяниям на разных этапах (стадиях) их осуществления.

Ключевые слова: преступления против правосудия, противодействие преступлениям против правосудия, эмоция, эмоциональное состояние, мотив, мотивация, следователь, прокурор.

Shepitko M. V. Forensic psychological preconditions for the formation of a system for counteraction to investigator or prosecutor, who committing crimes against justice

The article is devoted to the research of forensic psychological preconditions for the formation of a system of counteraction to crimes against justice, committed by the investigator or prosecutor. For this idea, the author tried to studied the behavior and psychological signs of investigator and prosecutor, who in their work allow crimes against justice.

Professional and procedural status of investigator and prosecutor, the use of legal knowledge in criminal proceedings allow them to abuse their rights, reaching criminal result. In pursuit of their criminal intention, the investigator and the prosecutor are influenced by emotions and feelings that can be transformed into motives for committing a crime: revenge on the suspect through a summary of the indictment, which corresponds or does not correspond to the offender; a pity for the victim or his/her relatives, a pity for the suspect and his/her relatives, manifestation of principle or unscrupulousness through careerism, motive of corruption and others. Setting the manifestation of such motives investigator or prosecutor may indicate crimes against justice that will serve to the counteraction to criminal acts at a different stages of its committing.

Key words: *crimes against justice, counteraction to crimes against justice, emotion, emotional state, motive, motivation, investigator, prosecutor.*

*Рекомендовано до опублікування на засіданні сектору кримінально-правових проблем боротьби зі злочинністю НДІ ВПЗ імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України (протокол №5 від 05.05.2018 р.).
Рецензент – доктор юридичних наук, професор
В. І. Борисов*